

Vraceli se lidé z věznic a koncentračních táborů, lidé zavlčení na otrocké práce. S přibližujícími se spojeneckými vojsky přicházely i první vojenské útvary našich emigrantů. Ze skrytých vísek a doupat v lesích přicházeli naši lidé až dosud se tam ukrývající. A statisíce jich ještě čekalo na návrat...

(Jaroslav Šíma, Sociální obnova, 1945)

Co se pod pojmem repatriace jako takové skrývá? Výklad termínu se může lišit s postupem času,²² zde se přidržíme smyslu, jaký měl v dané době, tedy závěrem a po skončení válečného konfliktu, kdy znamenal zejména návrat či zpětné přemístění osob do vlasti nebo zkrátka domů. Kdo však byli tito lidé? Proč se právě jim dostalo statusu repatrianta a jak se v dané situaci ocitli? K nalezení odpovědi je potřeba studovat přesuny, které se odehrály během války a definovat tak skupiny osob, které se po osvobození staly Displaced Persons.

V průběhu druhé světové války docházelo na evropském kontinentě k cílenému přemísťování do té doby nevídaného počtu osob. Dělo se tak následkem nacistické hospodářské politiky, nacistických plánů na přesídlování národů, ale i samotných válečných operací, exilu i dalších válečných událostí. Pro tyto tzv. přemístěné nebo zavlčené osoby byl již během války úřady USA zaveden termín **Displaced Persons**. Toto označení, uváděné často pouze pod zkratkou DPs, se natolik vžilo, že jím byly následně označovány osoby přemístěné v důsledku válečných událostí obecně. Odhady jejich celkového počtu se v dobových dokumentech i současné odborné literatuře značně liší, mimo jiné kvůli rozdílům v kritériích, které osoby jsou ještě mezi DPs zahrnovány. Spekuluje se, že v průběhu desetiletí 1938–1948 došlo k přesunům až několika desítek milionů osob. Tyto odhady se objevovaly již v průběhu plánů na řešení této situace ještě před skončením válečného konfliktu, počet poválečných DPs byl orgány vyčíslován na bezmála 20 milionů.²³ Nejpočetnější skupinou byli občané SSSR, dále Židé (uvádění

---

22 Výrazně se to projevilo právě u termínu Displaced Persons. Zatímco těsně po válce označoval výhradně přemístěné v důsledku války, přibližně od roku 1947 tento termín splyvá s označením politického uprchlíka, až uprchlíka obecně.

23 Bezprostředně po válce přichází Kulischer s odhadem 50–60 milionů celkově přemístěných, ovšem za delší časové období. Tento údaj přebírají též pozdější autoři, např. již zmíněný M. J. Proudfoot. Zato dnešní historiografie, oddělující další kategorie uprchlíků, se u bezprostředně poválečných DPs kloní k nižšímu číslu mezi 10–15 miliony. KULISCHER,

3. Skupinka repatriantů odpočívá při cestě domů.

mnohdy jako samostatná skupina), Poláci a Francouzi, nezanedbatelnou část DPs však tvořili také Čechoslováci, pro které se na domácí půdě vžilo spíše označení repatrianti. U těchto DPs se v první řadě počítalo zejména s jejich repatriací, tedy návratem do vlasti, resp. návratem domů. Způsob repatriace však musel respektovat jednotlivá specifika, protože důvodů, pro které se osoby „staly“ přemístěnou osobou, tj. DPs, mohlo být více.

Jak uvidíme dále, mezinárodní orgány věnovaly během příprav vymezení pojmu Displaced Persons značnou pozornost.²⁴ V obecném pojetí mezi přemístěné osoby spadali ti, kteří byli nuceni kvůli válce opustit svá bydliště nebo kteří byli odsunuti v rámci své země, lidé žijící v exilu, a dokonce i vyhnaní ze země, jíž nebyli státními příslušníky.²⁵

E. M. *Europe on the Move. War and Population changes 1917–1947*. New York: Columbia University Press, 1948, s. 304.

24 V terminologii bylo důležité, že k přesunu došlo z důvodu válečných událostí. Tím se DPs odlišovaly od uprchlíků, kteří pod tímto statutem žili v cizině již dříve, a spadali pod jiné orgány než Displaced Persons.

25 VACULÍK, Jaroslav. C. d., s. 14.

2.1 Nuceně nasazení

Nejpočetnější skupinou československých repatriantů byli dělníci, řemeslníci a další lidé nasazení na nucené práce. Pracovníci byli nasazováni již od počátku války, počet nasazených však vzrostl s vyhlášením totální války začátkem roku 1943. Hitlerem jmenovaný generální zmocněnec pro pracovní nasazení Fritz Sauckel měl naverbovat z okupovaných zemí pracovní síly, aby tak nahradil německé pracovníky odvedené do wehrmachtu a zajistil stále se zvyšující tempo válečné výroby. Udává se, že byl odpovědný za 7,5 milionu pracovníků odvezených na práce do Německa.²⁶ V současné době se celkový počet osob, kterých se dotklo nasazení, vyčísluje na čtyři sta až šest set tisíc.

Z Československa a později Protektorátu Čechy a Morava odcházeli dělníci za zaměstnáním nejprve dobrovolně. Nabídka dobře placeného místa a dalších výhod již před válkou mnohé zlákala. Už v době druhé republiky (tj. od října 1938 do března 1939) však existovala smlouva mezi českou a říšskou stranou o poskytnutí pracovní síly z Československa, které se zavázalo vyslat do Německa 40 tisíc dělníků. Po zřízení Protektorátu Čechy a Morava byl počet dělníků ze zmenšeného území dokonce navýšen na 100 tisíc. Do začátku války již v tzv. Říši²⁷ pracovalo 70 tisíc dělníků.²⁸ Vyhláška se měla týkat především nezaměstnaných. Větší kontrolu nad nimi úřady získaly při zřízení sítě úřadů práce. Protože „dobrovolných“ pracovníků stále ubývalo, byli na práci do Říše najímáni již pracující. Jednalo se o snižování „přebytečných“ pracovních sil v protektorátu, kterých bylo nyní více třeba v Říši. K podchycení kontroly přispělo zavedení pracovních knížek, kde musel mít každý uvedeno své zaměstnání, status apod. Policie také průběžně, zejména pak v létě 1941 konala razie na ulicích a zatčené kontrolovala. Říšský průmysl však žádal z protektorátu stále nové pracovní síly.

26 Fritz Sauckel byl odsouzen norimberským soudem k trestu smrti a označen za „největšího a nejkrutějšího otrokáře od dob faraonů“. Přesné číslo nebylo zjištěno, podle odhadů a dostupných statistik pracovaly v roce 1944 v Německu 2 miliony tzv. ostarbeitrů, 1,6 milionu Poláků, 650 tisíc Francouzů, 280 tisíc Čechů, 270 tisíc Holanďanů, 200 tisíc Belgičanů, 152 tisíc Italů, 103 tisíc Jugoslávčů, 37 tisíc Slováků, 24 tisíc Maďarů, 13 tisíc Řeků. Z válečných zajatců k tomuto počtu přibýlo ještě 488 tisíc sovětských, 930 tisíc francouzských, 101 tisíc jugoslávských, 55 tisíc belgických, 45 tisíc anglických a 33 tisíc polských pracovníků. V roce 1945 se počet pracovníků některých národností ještě zvýšil. In: MAINUŠ, František. *Totální nasazení*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1970, s. 19.

27 Termín Říše je poněkud diskutabilní, protože v tomto smyslu vychází z nacistické terminologie. Ve své době se však běžně užíval a označuje území spravované nacistickou mocí, v průběhu postupující války se tedy rozloha proměňovala. Co se však týče nasazených dělníků, byli-li posíláni oficiálně do Říše, zahrnovalo to také např. bývalé pohraničí Československa (Sudety ad.), Rakousko či původně polská území.

28 Kol. autorů. *Museli pracovat pro říši*. Praha: SÚA, 2004, s. 14.

V roce 1942 bylo z rozhodnutí protektorátního ministra hospodářství Waltera Bertsche nařízeno najímání celých ročníků, aby byly splněny požadované kontingenty stanovující dalších 100 tisíc pracovních sil. Určeny byly ročníky 1921–1922, poté co jejich počet nestačil, byly rozšířeny o ročníky 1918–1920, celkem bylo v roce 1943 z těchto ročníků posláno na 70 tisíc, celkově s ostatními nasazenými tak byla kvóta splněna. Mezitím byly uvolňovány další síly z řad jednotlivých povolání, např. železničáři, pracovníci pošt ad.²⁹

S postupem války bylo potřeba především nasazení dělníků do leteckého průmyslu. Tento osud připadl na silný ročník mládeže 1924, ve kterém se předpokládala pracovní síla přes 100 tisíc dělníků. Tento požadavek způsobil značné pozdvižení, protože se jednal o velkou část protektorátního obyvatelstva, a také zahrnoval dívky narozené v tomto ročníku. Pro mnohé rodiče byla povinnost odeslat vesměs devatenáctiletou mládež do nebezpečných oblastí nemyslitelná. Mnozí se snažili vyhnout nucenému nasazení tím, že neprošli lékařskou prohlídkou, měli v protektorátu zaměstnání nezbytné pro válečný chod, dívky se často vdávaly či otěhotněly, aby nebyly nasazeny.³⁰ Nakonec se povedlo provést nasazení asi 27 tisíc mladých, tedy jen něco málo více než čtvrtiny předpokládaného počtu. Někteří byli nasazeni do leteckých provozů na území protektorátu, kam byly kvůli neustálému bombardování v Říši některé továrny přeloženy. Ročník 1924 měl odjet na desetiměsíční praxi, část mladých se skutečně po této lhůtě vrátila domů, někteří však nuceně zůstali v pracovním poměru děle či do konce války.

S koncem války byly další ročníky najímány na těžké a nebezpečné zákopové práce při ustupující frontě.³¹ Na sklonku války, na jaře 1945 se rozhodlo o výkopu valu na východě protektorátu. Zde byly nejprve žádány opět „přebytečné“ pracovní síly všech mužů určitého věku,³² pro nedostatek sil však v poslední fázi došlo až na ročník 1928. Během několika incidentů tak došlo ještě na sklonku války k úmrtí a utrpení těchto mladých nuceně nasazených.

29 Neblaze proslulou se stala tzv. Moravcova akce, kdy kolaborující ministr školství Emanuel Moravec zorganizoval povinnou praxi pro studenty středních škol formou nuceného nasazení.

30 Později se z těchto důvodů – urychlené snahy vyhnout se nasazení – už neuznávaly sňatky uzavřené po zveřejnění vyhlášky o nasazení.

31 Nejprve byla přes zimu 1944 až 1945 nasazena skupina 10 tisíc zemědělců, kteří byli do té doby nuceného nasazení ušetřeni, na kopání zákopů u Neziderského jezera na pomezí Rakouska a Maďarska. Kvůli špatným podmínkám a tvrdé zimě to byla velice těžká zkušenost.

32 Věkové rozmezí se postupně rozšiřovalo se snahou zajistit další pracovní síly, zatímco původně měli být nasazení pouze muži do 45 let, postupně se horní věková hranice posunula až k věku 60 let.